AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
http://ageconsearch.umn.edu
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

pISSN 1899-5241
eISSN 1899-5772

Journal of Agribusiness and Rural Development

www.jard.edu.pl

1(31) 2014, 179-186

KWESTIA STRUKTURY AGRARNEJ ROLNICTWA RODZINNEGO W POLSCE

Józef Stanisław Zegar
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie

Abstrakt. W artykule poruszono kwestię kształtowania struktury agrarnej rolnictwa rodzinnego w Polsce. Przedstawiono tendencje oraz uwarunkowania zmian struktury agrarnej. Celem artykułu było określenie podstawowych opcji wyboru politycznego w zakresie zmian agrarnych. Nie ma obecnie warunków dla radykalnego przyspieszenia w tym zakresie. Nie ma też uzasadnienia postulat ograniczenia transferu środków publicznych jedynie do gospodarstw większych – silniejszych ekonomicznie.

Słowa kluczowe: gospodarstwa rodzinne, struktura agrarna, polityka strukturalna

WPROWADZENIE

Badania nad strukturą agrarną skupiają się na dwóch fundamentalnych kwestiach. Pierwsza dotyczy relacji między rolnictwem wielkoobszarowym i rolnictwem rodzinnym. Wielokrotnie opisywany historyczny spór o przewagę wielkiej czy małej własności nadal jest otwarty. Forma wielkiej własności, znana już z czasów rzymskich, przechodziła wzloty i upadki na przestrzeni dziejów[1]. Natomiast trwałość rolnictwa rodzinnego, które przeobrażając się i adaptując do nowych wyzwań i uwarunkowań nadal dominuje w świecie, jest zdumiewająca. Dotyczy to także Polski, w przypadku której dominacja rolnictwa rodzinnego została podkreślona w ustawie zasadniczej – Konstytucji.

[1] Na gruzach upadających latyfundiów właścicieli niewolników zaczęły powstawać w basenie Morza Śródziemnego, w III wieku naszej ery, gospodarstwa chłopskie w nowożytnym rozumieniu. Po wiekach forma wielkiej własności odżyła przyjmując postać folwarków, latyfundiów, przedsiębiorstw rolnych czy wreszcie przedsiębiorstw i korporacji agrobiznesu.

Copyright © Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

Adres do korespondencji – Corresponding author: prof. dr hab. Józef S. Zegar, Zakład Ogólnej Ekonomiki, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB, ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa, Poland, e-mail: zegar@ierigz.waw.pl

Kwestia druga dotyczy struktury rolnictwa rodzinnego (chłopskiego), którego wielkość w przeszłości była ograniczona przez zasoby pracy rodziny chłopskiej – z reguły wielopokoleniowej – a następnie przez dostępność ziemi. Postęp w sferze środków technicznych w istotnej mierze uchylił barierę koncentracji ziemi wynikającą z zasobów pracy. Badania struktury agrarnej rolnictwa rodzinnego miały na celu przede wszystkim wyjaśnić związek między strukturą agrarną a postępem w rozwiązaniu kwestii chłopskiej, w szczególności w wytworzeniu satysfakcjonujących dochodów. Współcześnie, wśród przesłanek zmian struktury agrarnej, podkreśla się także wydajność pracy oraz efektywność ekonomiczną ogółu zastosowanych czynników produkcji, a przede wszystkim konkurencyjność. Zaczęto również wskazywać na związek struktury agrarnej ze zrównoważonym rozwojem rolnictwa i wsi [Wrzaszcz 2012, Zegar 2012]. W Polsce dominuje pogląd, iż zmiany struktury agrarnej są zbyt wolne, co umniejsza szanse na sprostanie konkurencji. Zmiany te – według dominującego poglądu – mają dokonywać się powtarzając drogę, którą przeszły kraje wyżej rozwinięte, opisaną znakomicie przez Tomczaka [2005].

Kwestia struktury agrarnej w Polsce nabrała znaczenia po akcesji do Unii Europejskiej, przede wszystkim ze względu na znaczący strumień transferów do rolnictwa oraz objęcie rolnictwa mechanizmem konkurencji międzynarodowej. To zwiększa ostrość problemu struktury agrarnej, polegającego głównie na zbyt dużej liczbie gospodarstw w ogóle, gdy dominują gospodarstwa drobne – niemające warunków do efektywnego spożytkowania posiadanych zasobów pracy, zapewnienia godziwych dochodów dla utrzymania rodziny i rozwoju gospodarstwa rolnego oraz podołania konkurencji.

W artykule ograniczamy się tylko do drugiej kwestii, tj. struktury agrarnej rolnictwa rodzinnego w Polsce[2]. Celem opracowania jest – po zarysowaniu podstawowych kontekstów struktury agrarnej oraz tendencji w zakresie zmian tej struktury – poddanie refleksji podstawowych opcji wyborów politycznych w tym zakresie. Ograniczona objętość artykułu pozwala jedynie na zarysowanie wyróżnionych zagadnień.

KONTEKSTY STRUKTURY AGRARNEJ

W rozważaniach nad celowością zmian struktury agrarnej trzeba uwzględnić co najmniej cztery konteksty: ogólnego wzrostu gospodarczego, dochodów rolniczych, konkurencyjności oraz zrównoważonego rozwoju.

Wzrost gospodarczy tworzy niezbędne warunki makroekonomiczne do przeobrażeń struktury agrarnej – zwłaszcza poprzez kreowanie popytu na produkty rolno-żywnościowe, akumulację środków niezbędnych na potrzeby restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa oraz absorpcję siły roboczej uwalnianej z rolnictwa. Akcesja do Unii Europejskiej oraz proces globalizacji wnoszą istotne korekty w tym zakresie. Popyt na produkty rolno-żywnościowe może być bowiem zaspokajany przez import, transfery środków z UE do rolnictwa dostarczają środków na przeobrażenia rolnictwa, zaś emigracja ułatwia zdejmowanie nadwyżek zasobów pracy z rolnictwa.

[2] Kwestia ta była już przedmiotem licznych badań, np. Grochowskiego [Przemiany... 1975], Szemberg [1996], Józwiaka [1996], Wosia [1996, 2003], Paszkowskiego [Determinanty... 1999], Zegara [2009].

Relacje między wzrostem ogólnoekonomicznym a rolnictwem, zarówno w ujęciu teoretycznym jak i praktycznym (polityki makroekonomicznej), były przedmiotem wielu analiz naukowych ekonomistów polskich, zwłaszcza Herera [1962], Wosia [1975] i Czyżewskiego [Makroekonomiczne... 2003]. Wykazano, iż warunkiem koniecznym przyspieszenia zmian struktury agrarnej jest absorpcja nadwyżek zasobów pracy rodzin rolniczych. Mówimy tu o warunku koniecznym, ponieważ absorpcja siły roboczej zależy także od „pracochłonności" wzrostu gospodarczego. Mechanizmy ekonomiczne okresu transformacji sprzyjają wzrostowi gospodarczemu bez zwiększania zatrudnienia, co wynika zarówno ze zmian strukturalnych w gospodarce, jak i pracooszczędnego postępu technicznego. Prognoza demograficzna [Prognoza... 2009] skłania do hipotezy, że dopiero za kilkanaście lat pojawią się przesłanki koniecznego uwolnienia pewnej części zasobów pracy z rodzin rolniczych. Do 2020 roku, mimo spadku liczby osób w wieku produkcyjnym o 2,2 mln (8,2%), wzrost gospodarczy nie zaabsorbuje całych nadwyżek siły roboczej w rolnictwie, co oznacza, że zasoby pracy w rolnictwie nie będą czynnikiem wymuszającym przyspieszenie zmian strukturalnych.

Podstawowym celem ekonomicznym rolnika jest dochód, który powinien wystarczyć na godziwą egzystencję rodziny rolniczej oraz niezbędne inwestycje gospodarcze. Współczesne warunki wymagają ciągłego zwiększania dochodu: rosną dochody poza rolnictwem, będące podstawą odniesienia, oraz rosną wymagania co do technicznego uzbrojenia gospodarstwa. To zapotrzebowanie na pieniądz zmusza gospodarstwa rolne do ciągłego zwiększania produkcji zgodnie z metaforą kieratu technologicznego, ku czemu prowadzi przede wszystkim zwiększanie areału użytków rolnych gospodarstwa. Niekiedy jest to wprost konieczne, gdyż nawet wysoce efektywne małe obszarowo gospodarstwo nie jest wydolne dochodowo – nie wytwarza dostatecznego wolumenu nadwyżki ekonomicznej. To stymuluje zmiany struktury agrarnej. Niemniej jednak, niskie dochody z pracy najemnej oraz niskie emerytury i renty mogą także powodować utrzymywanie na ogół pomniejszonego gospodarstwa rolnego w celu uzyskania dodatkowego dochodu.

Ze skalą produkcji są związane koszty jednostkowe, które mają podstawowe znaczenie dla konkurencyjności kosztowej. Na tę konkurencyjność muszą orientować się gospodarstwa rolne zmuszone do zwiększania dochodów.

Obecnie coraz większą uwagę zwraca się na to, aby gospodarstwo rolne było prowadzone zgodnie z wymogami zrównoważonego rozwoju.

ZMIANY STRUKTURY AGRARNEJ

Struktura agrarna rolnictwa rodzinnego przeszła w sześćdziesięcioleciu 1950-2010 znaczące zmiany, polegające na zmniejszeniu liczby gospodarstw[3], zwiększeniu liczby gospodarstw większych, a zwłaszcza koncentracji ziemi w tych ostatnich. Liczba gospodarstw indywidualnych o powierzchni użytków rolnych (UR) 1 ha i więcej zmniejszyła się w tym okresie z 2,8 mln do 1,5 mln (gospodarstwa prowadzące i nieprowadzące działalności rolniczej), przy czym, o ile w 1950 roku gospodarstwa o areale UR co najmniej 15 ha stanowiły 4,9% ogółu wziętych pod uwagę gospodarstw, to w 2010 r. stanowiły 12,2%. Przypadło na nie odpowiednio 4,0% i 51,3% UR [Zegar 2013].

[3] „Przełamanie" wzrostowej tendencji liczby gospodarstw rolnych nastąpiło w połowie lat 60., kiedy to liczba gospodarstw indywidualnych, łącznie z działkami, wyniosła około 3,6 mln.

Bardziej szczegółowe dane w podziale na grupy obszarowe zestawiono dla krótszego okresu w tabeli 1, bazując na danych powszechnych spisów rolnych (PSR) z lat: 1996, 2002 i 2010 oraz prognozie na 2020 rok[4].

Tabela 1. Gospodarstwa indywidualne[a] według powierzchni użytków rolnych w wybranych latach
Table 1. Private farms[a] by agricultural land in selected years

Lata Years	Ogółem Total		1-5 ha		5-15 ha		15-30 ha		30-50 ha		≥ 50 ha	
	tys. thous.	%	tys. thous.	%	tys. thous.	%	tys. thous.	%	tys. thous.	%	tys. thous.	%
1996	2 042	100	1 130	55,3	738	36,1	145	7,1	20	1,0	9	0,4
2002	1 953	100	1 147	58,7	610	31,2	148	7,6	31	1,6	17	0,9
2010	1 558	100	862	55,3	504	32,3	133	8,5	35	2,2	24	1,5
2020[b]	1 222	100	686	56,1	331	27,1	124	10,1	46	3,8	35	2,9
	1 070	100	509	47,6	374	35,0	114	10,7	40	3,7	33	3,1

[a]Prowadzące i nieprowadzące działalności rolniczej o powierzchni ≥ 1 ha UR.
[b]Prognoza własna (zob. przypis 4)
Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.
[a]Conducting and not conducting agricultural activity with agricultural land ≥ 1 ha.
[b]Own estimation (see footnote 4).
Source: own calculation on the basis of the Central Statistical Office data.

Ważniejsza od struktury liczby gospodarstw jest struktura gruntów użytkowanych przez gospodarstwa poszczególnych grup obszarowych. Zwraca tu uwagę wzrost udziału gospodarstw co najmniej 50-hektarowych (rys. 1).

Obecnie około połowa użytków rolnych znajduje się w użytkowaniu gospodarstw o powierzchni 15 ha i więcej, w tym około 1/5 w gospodarstwach co najmniej 50-hektarowych. W 2020 roku będzie to mieścić się w przedziale 57-65%, w tym w gospodarstwach grupy obszarowej 50 ha i więcej około 25-30% (rys. 1). Przepływ ziemi do gospodarstw o większym areale ma zasadnicze znaczenie dla potrzeb w zakresie nakładów pracy w rolnictwie[5].

Wypadkową zmian w powierzchni użytków rolnych oraz liczby gospodarstw są zmiany powierzchni użytków rolnych przypadających na jedno gospodarstwo: w 1950 roku – 6,55 ha, w 1960 roku – 5,97 ha, w 1970 roku – 5,94 ha, w 1980 roku – 5,71 ha, w 1990 roku – 6,27 ha, w 1996 roku – 6,99 ha, w 2002 roku – 7,41 ha, w 2010 roku – 8,78, w 2020 roku – 11,9-12,6 ha.

[4] Prognozę na 2020 rok sporządzono w dwóch wariantach (A i B), bazując na ekstrapolacji trendu z różnych okresów. W istocie nie jest to prognoza sensu *stricte*, a zakreślenie najbardziej prawdopodobnego przedziału. Więcej – zobacz: Zegar [2013].

[5] Można oczekiwać, iż w 2020 roku nakłady pracy w gospodarstwach indywidualnych o powierzchni 1 ha i więcej ukształtują się na poziomie 1,5-1,6 mln AWU (około 250 tys. AWU mniej niż w 2010 roku). Liczba pracujących osób fizycznych ukształtuje się natomiast na poziomie 3,0-3,1 mln osób (około 0,7 mln mniej niż w 2010 roku).

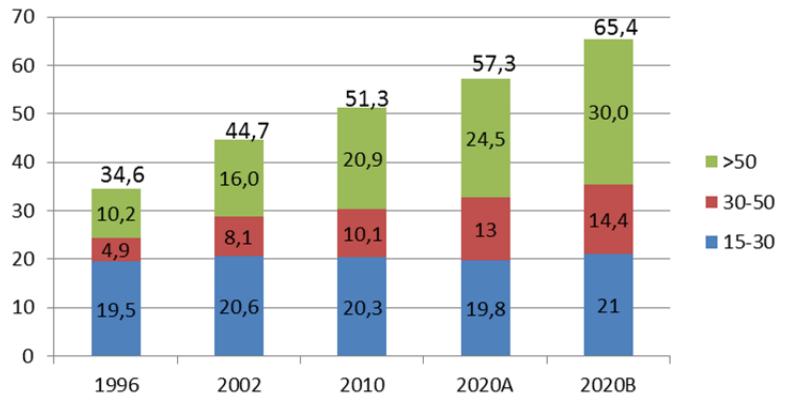

Rys. 1. Odsetek użytków rolnych w użytkowaniu indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni 15 ha i więcej (%). Podstawą do naliczenia odsetek jest powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych o areale co najmniej 1 ha UR
Źródło: opracowano na podstawie danych GUS i szacunków własnych.
Fig. 1. Percentage of agricultural land in private farms with area 15 ha and more (%). The basis for the percentage calculation is agricultural land in individual farms with area of at least 1 ha AL
Source: own calculation on the basis of the Central Statistical Office data.

POLITYKA STRUKTURALNA

Polityka stoi przed wyborem: przyspieszać, spowalniać czy pozostawić własnemu biegowi zmiany struktury agrarnej? W danym przypadku – dążyć do dolnej czy górnej granicy przedziału prognozy (tab. 1, rys. 1)? Co więcej, tego wyboru trzeba dokonywać na poziomie regionalnym. Dominuje pogląd, iż wymogi konkurencyjności nakazują radykalne przyspieszenie koncentracji ziemi i produkcji w rolnictwie. Mówiąc wprost chodzi o złożenie na ołtarzu konkurencyjności ofiary z drobnych gospodarstw rodzinnych. To, że struktura agrarna rolnictwa polskiego nie przystaje do dynamicznie rozwijających się sektorów pozarolniczych oraz wymogów przemysłu rolno-spożywczego, nie mówiąc o globalizującym się rynku, jeszcze nie uzasadnia takiego przyspieszenia.

Rozważmy zgodnie z zasadą *sine ira et studio* to zagadnienie.

Po pierwsze, zmiany struktury agrarnej są określane przede wszystkim przez autonomiczne siły strukturotwórcze, a w mniejszym stopniu przez politykę, której pole manewru jest ograniczone. W tym pierwszym przypadku rzecz idzie przede wszystkim o zmiany pokoleniowe w rodzinach rolników i cechy rolników oraz siły rynku, które prą nieustannie do koncentracji ziemi i produkcji. Czynnik demograficzny – naturalna zmiana pokoleń – a także nasilające się zjawisko braku chętnych do prowadzenia gospodarstw – także wysoko towarowych – ma ważne znaczenie dla rytmu zmian agrarnych. W przypadku polityki, trzeba przede wszystkim uwzględniać uwarunkowania makroekonomiczne, zwłaszcza popyt na pracę oraz możliwości wygenerowania środków koniecznych dla restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw. Wysokie tempo

wzrostu gospodarczego może tworzyć warunki dla popytu na pracę i większej akumulacji. Jeśli zaistniałyby takie warunki, to nastąpiłoby przyspieszenie zmian struktury agrarnej i to niezależnie od poglądów czy orientacji polityki państwa. W przeciwnym przypadku pęd do koncentracji może przynieść więcej szkody niż pożytku. Polityka państwa stoi tu przed dylematem wyboru mniejszego zła: nieprzyspieszania zmian struktury agrarnej i godzenia się na utajone bezrobocie w gospodarstwach rodzinnych lub przyspieszania zmian struktury agrarnej i większego jawnego bezrobocia w sektorze pozarolniczym. To znany dylemat. Natomiast nową i ważną okolicznością są środki transferowe wynikające z mechanizmów WPR, które mogą być przeznaczone na inwestycje w gospodarstwach, co osłabia jedną z podstawowych barier przemian strukturalnych. Należy dodać, iż punkt zwrotny w przemianach struktury agrarnej nastąpił pod koniec lat 80. XX wieku, po czym rolnictwo weszło na drogę samoistnej poprawy struktury agrarnej [Woś 1996], a nowy impuls do przyspieszenia nadała akcesja do UE. Trzeba tu jednak stwierdzić, iż średnia wielkość obszarowa odbiega około 2,5-krotnie od wielkości tworzącej potencjalne warunki sprawności, jeśli za kryterium sprawności przyjąć dochód parytetowy.

Po drugie, struktury agrarnej nie powinno się analizować przez pryzmat dychotomicznego podziału gospodarstw: małe-duże. W bogatej mozaice struktury rolnictwa rodzinnego, obok siebie, istnieją gospodarstwa duże i małe, rozwojowe i nierozwojowe, nowoczesne i zacofane, efektywne i nieefektywne. Ważne, iż sprawność gospodarstwa bardziej wiąże się z cechami rolnika aniżeli z wielkością gospodarstwa rolnego. Zatem instrumentarium wspierania przemian strukturalnych gospodarstw rolnych trzeba wiązać z cechami gospodarza, a nie wyjściowymi cechami jego gospodarstwa [Leopold 1995]. Nie przeczy to potrzebie zwiększania areału użytków rolnych w gospodarstwach stanowiących podstawowe źródło utrzymania rodziny rolniczej. Celowe jest przeto przesuwanie się struktury agrarnej w górę – wzrost liczby gospodarstw w grupie obszarowej 30-50 ha oraz grupie 50 ha i więcej.

Po trzecie, wątpliwości budzi dominujący pogląd o celowości koncentracji transferów w gospodarstwach większych, towarowych, mających szanse rozwojowe – kosztem gospodarstw mniejszych. W szczególności mogą one stanowić kapitał niezbędny do tworzenia grupy gospodarstw „silnych ekonomicznie, dominujących w produkcji rynkowej i z powodzeniem konkurujących w handlu międzynarodowym" [Czubak i in. 2012, s. 187]. Faktem jest, że ta grupa gospodarstw decyduje o sytuacji na rynku rolnym. Ale pytanie o uzasadnienie społeczne transferu środków publicznych do tej grupy gospodarstw nie jest bezpodstawne. Środki pochodzące od biedniejszego podatnika wzbogacają już bogatszych producentów rolnych. Niejednoznaczna jest także efektywność tych środków, jeśli prowadzą one do przeinwestowania. Osiągnięcie optymalnej relacji technika-obszar może przekształcić się w spiralę nieskończonego zwiększania zarówno techniki, jak i obszaru. Problem preferencji dla powiększenia gospodarstw już dużych czy też „podciągania" gospodarstw mniejszych (upełnorolnienia) ma istotne znaczenie ekonomiczne i społeczne. Generalną zasadą powinno być umacnianie gospodarstw rolników, które posiadają potencjał rozwojowy, a jednocześnie stanowią podstawowe źródło utrzymania dla rodziny rolnika. Wsparcia nie powinno pozbawiać się gospodarstw drobnych – o charakterze pomocniczym czy samozaopatrzeniowym. Ale wsparcie to powinno być wyraźnie ukierunkowane na tworzenie zachęt i warunków do lepszego wykorzystania zasobów ziemi rolniczej – także poprzez scalenia – oraz włączanie tych gospodarstw w szersze programy aktywizacji wsi. Urządzanie obszarów

wiejskich, wprowadzanie ładu w przestrzeni wiejskiej oraz rozwiązania w systemie podatku rolniczego i ubezpieczeń społecznych mogą stymulować uwalnianie w ogóle bądź słabo wykorzystywanych gruntów rolnych. Ważniejszy jest tu jednak ład przestrzenny oraz zachowanie w dobrej kondycji środowiska przyrodniczego aniżeli nawet produkcja rolna.

Po czwarte, przymus konkurencyjności ma charakter obiektywny i zewnętrzny w stosunku do gospodarstwa rolnego. Natomiast wybór pola konkurencji to już w znacznej mierze decyzja rolnika. Pole konkurencji w tym wypadku to produkt sprzedawany na rynku oraz właśnie charakter rynku: globalny względnie lokalny. Na ten pierwszy zazwyczaj orientują się gospodarstwa o większej skali produkcji, natomiast ten drugi jest bardziej stosowny dla gospodarstw o mniejszej skali produkcji. Rolnik dokonuje wyboru, na którym rynku i w zakresie jakich produktów ma zamiar konkurować.

Po piąte, do ważnych instrumentów państwa w kształtowaniu struktury agrarnej należą rozwiązania w zakresie dzierżawy ziemi oraz obrotu gruntami rolnymi. Dzierżawa ziemi może odegrać znaczącą rolę w poprawie struktury obszarowej gospodarstw nie powodując uszczuplenia środków na ich modernizację. W odniesieniu do obrotu ziemią, kluczową rolę powinna odgrywać Agencja Nieruchomości Rolnych posiadająca prawo pierwokupu. To może być potężne narzędzie w kształtowaniu pożądanej struktury agrarnej, skojarzonej z urządzeniami rolnymi i ładem przestrzennym wsi. Agencja, zamiast sprzedawać ziemię, zwłaszcza w warunkach szybko rosnących cen ziemi, powinna kupować ziemię i ją wydzierżawiać, czerpiąc korzyści z dzierżawy. Sprzedaż ziemi powinna stanowić raczej wyjątek. Majątek Skarbu Państwa trzeba pomnażać, a nie umniejszać. Niestety, praktyka idzie w przeciwnym kierunku.

PODSUMOWANIE

Przeobrażenia struktury agrarnej rolnictwa rodzinnego w Polsce dokonują się, aczkolwiek nie odpowiadają obiektywnym potrzebom. Jednak przyspieszanie poprzez transfery środków publicznych koncentracji ziemi i produkcji w warunkach nadwyżkowego rynku pracy budzi poważne wątpliwości. Argument konkurencyjności nie może być jedynym i rozstrzygającym. Można go podważać na gruncie efektywności ekonomicznej oraz zasadności społecznej. Prawidłowa ocena korzyści ekonomicznych preferowania gospodarstw większych w alokacji transferów środków publicznych wymaga uwzględnienia także niekorzystnej sytuacji gospodarstw mniejszych pozbawionych takich środków.

W przeobrażeniach struktury agrarnej trzeba wykorzystać instytucję dzierżawy oraz możliwości, jakie posiada państwo (Agencja Nieruchomości Rolnych). Ziemia należąca do Skarbu Państwa nie może być problemem, lecz powinna być skarbem, który może być powiększany (prawo pierwokupu) i wykorzystywany na tworzenie sprawnych gospodarstw rolnych w zgodzie z poprawą ładu przestrzennego.

LITERATURA

Czubak W., Kiryluk-Dryjska E., Poczta W., Sadowski A., 2012. Wspólna Polityka Rolna a rozwój rolnictwa w Polsce. Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań.

Determinanty transformacji struktury agrarnej w rolnictwie polskim. Cz. 1. Cz. 2. 1999. Red. S. Paszkowski. Rocz. AR Pozn. 308. Roln. 53, 505, 578.
Herer W., 1962. Rolnictwo a rozwój gospodarki narodowej. PWE, Warszawa.
Józwiak W., 1996. Gospodarstwa indywidualne dziś i w perspektywie najbliższego ćwierćwiecza. IERiGŻ, Warszawa.
Leopold A., 1995. Polityka w stosunku do wsi i rolnictwa w okresie transformacji ustrojowej. W: Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej. Red. L. Klank. IRWiR PAN, Warszawa, 10-39.
Makroekonomiczne problemy agrobiznesu w Polsce w okresie przedakcesyjnym. 2003. Red. A. Czyżewski. Zesz. Nauk. AE Pozn. 30, 203.
Prognoza ludności na lata 2008-2035. 2009. GUS, Departament Badań Demograficznych, Warszawa.
Przemiany strukturalne w rolnictwie polskim. 1975. Red. Z. Grochowski. PWRiL, Warszawa.
Rocznik Statystyczny. 2011. GUS, Warszawa.
Szemberg A., 1996. Prognoza przemian w strukturze obszarowej i zatrudnienie w rolnictwie polskim do roku 2010. IERiGŻ, Warszawa.
Tomczak F., 2005. Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju. IRWiR PAN, Warszawa.
Woś A., 1975. Związki rolnictwa z gospodarką narodową. PWRiL, Warszawa.
Woś A., 1996. Prognoza przekształceń strukturalnych polskiego rolnictwa do roku 2020. IERiGŻ, Warszawa.
Woś A., 2003. Szanse i ograniczenia przekształceń strukturalnych polskiego rolnictwa. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy nr 491, IERiGŻ, Warszawa.
Wrzaszcz W., 2012. Poziom zrównoważenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce (na podstawie danych FADN). Studia i Monografie nr 155, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
Zegar J., 2009. Struktura polskiego rolnictwa pod koniec pierwszej dekady XXI wieku. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
Zegar J., 2012. Współczesne wyzwania rolnictwa. PWN, Warszawa.
Zegar J., 2013. Rolnictwo rodzinne w Polsce. W: Znaczenie rolnictwa – perspektywa historyczna i międzynarodowa. Red. B. Klepacki, A. Kowalski, F. Tomczak, J. Wilkin, J. Zegar. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 51-70.

THE ISSUE OF THE AGRARIAN STRUCTURE OF FAMILY AGRICULTURE IN POLAND

Summary. The article presents the issue of agrarian structure of family farming in Poland and trends and determinants of changes in the agrarian structure. Its purpose is to define the fundamental options of political choices in terms of agrarian changes. Currently there are no conditions for radical changes in this range and there is no justification for limiting public funds transfer only to larger farms – economically stronger.

Key words: family farms, agrarian structure, the structural policy

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 17.03.2014

Do cytowania – For citation: Zegar J.S., 2014. Kwestia struktury agrarnej rolnictwa rodzinnego w Polsce. J. Agribus. Rural Dev. 1(31), 179-186.